

Irodalom

- BELUSZKY P. 1964: Kereskedelmi központok Szabolcs-Szatmár megyében. – Földrajzi Értesítő 13. p. 179–204.
- BELUSZKY P. 1966a: Magyarország kereskedelmi központjai. – Földrajzi Értesítő 15. pp. 237–261.
- BELUSZKY P. 1966b: Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. – Földrajzi Értesítő 15. pp. 329–345.
- BELUSZKY P. 1966c: Hozzászólás dr. Perczel Károly: „A társadalmi változások hatása a településhálózatra” c. előadásához. – Településtudományi Közlemények, 19. pp. 42–45.
- BELUSZKY P. 1967: A magyar városok központi szerepköre. – Statisztikai Szemle, 45. pp. 543–563.
- BELUSZKY P. 1968: Hierarchie des villes en Hongrie. – Acta Universitatis de Ludovico Kossuth nominatae, 14. pp. 27–35.
- BELUSZKY P. 1973a: Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. – Földrajzi Értesítő, 22. 1. pp. 121–142.
- BELUSZKY P. 1973b: A település-osztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. – Földrajzi Értesítő, XXII. évf. 4. füzet pp. 453–466.
- BELUSZKY P. 1990a: Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tóth József (szerk.): Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 92–133.
- BELUSZKY P. 1990b: A polgárosodás törekény váza – városhálózatunk a századfordulón. (Városhierarchia–vázlat, tényképekkel). – Tér és Társadalom, 4. 3–4. pp. 13–56.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (Területi és Települési Kutatások, 13.) (Studia Regionum).
- BELUSZKY P. 2000: Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). In: Dövényi Zoltán (szerk.): Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. Budapest, pp. 299–326.
- BELUSZKY P. 2003: Magyarország településföldrajza. Általános rész. 2. javított és bővített kiadás. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (Dialóg Campus Tankönyvek) (Dialóg Campus Szakkönyvek) (Studia Regionum) (Területi és Települési Kutatások, 13.)
- BELUSZKY P. (szerk.) 2005–2006: Magyarország történeti földrajza I-II. Budapest – Pécs: Dialóg Campus
- BELUSZKY P. – GYÖRI R. 2005 Magyar városhálózat a 20. század elején. Budapest – Pécs: Dialóg Campus.
- JEKELFALUSSY József (szerk.) 1892a: A magyar korona országainak helységnevtára. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, X., 1910. p.
- JEKELFALUSSY József (szerk.) 1892b: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., LXVI, 2336. p.
- SZIRÁKI ZS. (összeáll.) 2006 Beluszky Pál műveinek bibliográfiája 1959–2006. (Kutatói bibliográfiák 3.) Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 45. p.
- SZULOVSKY J. 2000: A gazdasági címtárak forrásértéke. *Statisztikai Szemle*, 78. 7. sz. pp. 536–549.
- SZULOVSKY J. 2015: A társadalmi munkamegosztás és a településhierarchia szintjei Magyarországon a 19. század utolsó harmadában. *Történeti Földrajzi Közlemények* 3. évf. 1. sz. 108–131.

A „MINTA” SZEREPE A TANYA ÉS A FALU MODERNIZÁCIÓS KÍSÉRLETEIBEN MAGYARORSZÁGON 1945-IG

HAJDÚ ZOLTÁN

Role of the „standards” in the modernisational processes of system of detached farms and villages in Hungary until 1945

Covering a longer period of time, we have briefly described modernisation efforts of various magnitude and importance concerning villages and farms in Hungary. The issue of “standard” was present in all endeavours, thus the consideration of how to make a declared goal or category more common. The state was more successful in this process by providing substantial financial resources to the model of population resettlement as well as to the development of a school system at farm level.

Tordas, a cooperative model village was not ahead of its time, but represented a special case, a successful experiment of rural modernization in Hungary in the first half of the 20th Century. It depended neither on the people of Tordas nor on the “HANGYA” movement that this model could not become a mass example. Cooperative model villages of the state-socialist period were shaped by other values.

1. Bevezetés

A minta (példa, jó gyakorlat stb.) többször és nagyon különböző területeken és célokkal jelent meg a magyar tanyák, falvak (de nem csak ott, a városok esetében is) életében. Az állam vagy különböző közösségek által létrehozott és követésre (utánzásra) javasolt objektumok (minta óvodák, minta tanyák, minta tanyasi iskolák, minta házak stb.) illetve kialakított struktúrák (sakktábla alaprajzok, stb.) hosszabb távon befolyásolták a tanyák, illetve a falvak életét. (Az 1891. évi XV, törvénycikk – a kisdédovársról – törvényi szinten fogalmazta meg egyes feladatokat illetően a mintaóvodákkal kapcsolatos feladatokat.) Voltak időszakok, amikor sajátos „mintatobzódásról” lehet beszélni.

A felvilágosult abszolutizmustól kezdve az állam fokozódó mértékben avatkozott be nem csak az állami, a középítkezések milyenségébe, hanem a magánéletre, egyéni beruházásokra is szabályozó jelleggel bírt. Terjedelmi okokból csak a tanya és a falu kérdéskörét érintjük. 1945-ig az állami beavatkozások jelentős, de korántsem minden tekintetben meghatározó szerepet tölthettek be, az államszocialista korszakban az állami beavatkozás lényegében totális jelleggel bírt. (A korszak „szocialista mintafalu”, „szocialista mintalakótelep”, „szocialista mintaváros” stb. kategóriáit nem érintem, csak jelzem a „minta” szinte mindenre kiterjedő megjelenését.)

A magyar modernizáció folyamatában kitüntetett kezdő időpont témánk szempontjából a török utáni újjáépítés. A telepések nem csak az otthoni lakás,

gazdálkodási, építészeti örökségüket, hagyományaikat, kultúrájukat hozták magukkal, hanem élvezték az „állam gondoskodó figyelmét is”, a tervezett típusházakat (mintaházak), sőt a szabályos (sakktábla) alaprajzot (tervezett mintatelepülések) is. Az újratelepítés fegyelmezettsége sok szempontból katonai precizitással ment végbe. A Katonai Határőrvidék területén a Habsburg hatalom már kipróbálta a mintaházak, mintaintézmények, minta szolgálati helyek szinte teljes rendszerét. (Ezek az épületek részben még ma is állnak.)

A mindenkori hatalomnak fontos volt, hogy rálátása legyen az alattvalói, majd polgári életére, települési viszonyaira. A török kiverése után új korszak kezdődött, hiszen a jelentős mértékben elnéptelenedett hódoltság terület nagy részét újra be kellett népesíteni. Az egyházak és a magánföldesurak mellett az államra meghatározó feladat hárult. A korszak minden szereplője tisztában volt azzal, hogy az „üres országrész”, a lakatlan birtok keveset ér, hiszen csak a rajtuk élő népesség tevékenysége révén, hasznosítása mellett válhatott adózó térré, hasznosítható földbirtokká.

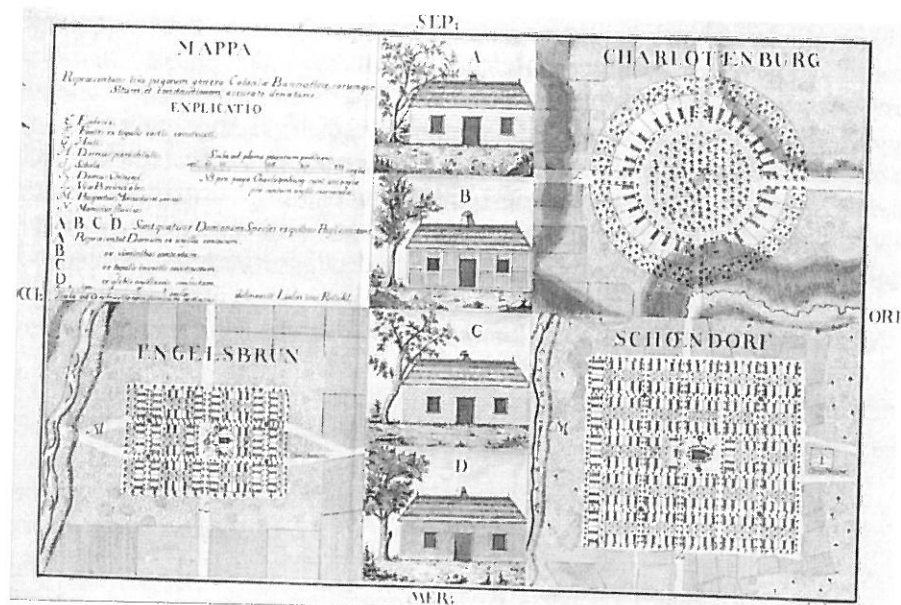
2. Szervezett, szabályozott betelepítés – szabályos (sakktábla) alaprajzú települések

A török utáni nagy betelepülési, betelepítési hullámban (a ténylegesen meglévő magánföldesúri, egyházi telepítések mellett) kiemelkedő volt a központi hatalom szerepe. Az állam előre megtervezett minta (típusházakat) ajánlott a betelepülők számára, hiszen a megtervezett házak faanyaga jelentős részben a telepések alatt (uszályba rendezve) a betelepülőkkel együtt érkezett. Így minden szempontból megalapozott volt az előre tervezés, meggyorsította a megkapaszkodás amúgy nehéz folyamatát¹.

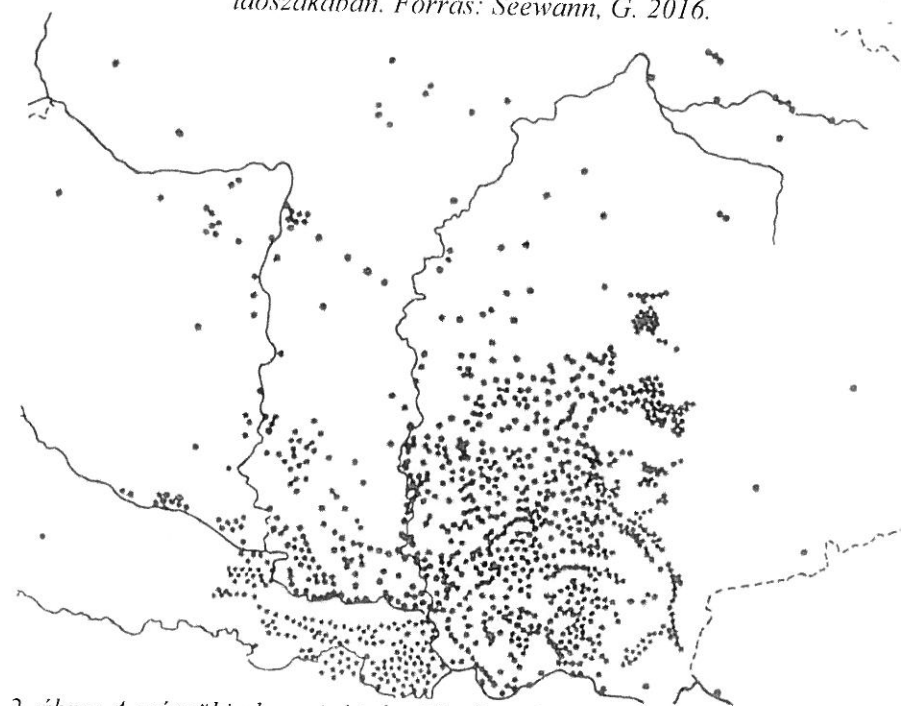
Nem csak házmintákat javasolt az állam, hanem a telepítést előkészítő mérnökök pontosan kijelölték az egyes települések alaprajzát, a főtérren egyes esetekben már megindult a középületek építése is. A felvilágosult állam számára az áttekinthetőség, sőt a „katonás rend” fontos szempont volt a települések kiinduló állapotának a meghatározásakor (1. ábra).

Prinz Gyula kutatásai szerint 1044 előre megtervezett, szabályos alaprajzú település jött létre a török alól felszabadított területeken, különösen az Alföld déli részén (2. ábra). Ez azt jelenti, hogy a Dél-Alföld területének jelentős része új települési rendet kapott.

¹ A német népesség betelepítésének településtervezési kérdései az utóbbi időben ismét előtérbe kerültek. Gerhard Seewann két kötetes történeti monográfiájában részletesen foglalkozik a betelepítési – betelepülési folyamat települési összefüggéseivel is.

1. ábra: Családi háztípusok és települési alaprajzminták, tervek az újratelepítés időszakában. Forrás: Seewann, G. 2016.

2. ábra: A mérnöki alaprajzú települések az újratelepítés időszakából, Prinz Gyula szerint. Forrás: Prinz-Teleki-Cholnoky é.n. III.

Nem minden telepített, illetve újratelepített falu jött létre szabályos alaprajzi keretek között. A Dunántúlon a telepített német falvak többsége a földrajzi környezethez alkalmazkodott inkább. A betelepítési időszakban létrejött települések többsége sikeresen alkalmazkodott az új feltételekhez, egyesek nagyon jelentős nagyságrendi előrelépéseket tettek, mások „kicsik maradtak.” Voltak olyanok, melyek későbbi fejlődési időszakukban is megtartották eredeti alaprajzukat, abban a szellemben és konfigurációban bővült a települési tér, s voltak nagy számban olyanok is, melyek eltértek az eredendően kialakított „szabálytól”.

3. Mintatanyát, tanyasi mintaiskolákat az Alföldre!

Mintatanya kérdése a mindenkor aktuális tanyapolitika függvényében fogalmazódott meg. Azokban az időszakokban, amikor az állam, illetve a társadalmi, gazdasági környezet támogatta, legitímálta a tanyasi létet (a tanya nem egyszerű épület, hanem életforma, gazdaság, család, társadalmi részstruktúra), akkor a tanyasi életmód megújítása, modernizálása került előtérbe.

A magyar agrárkormányzat, a mezőgazdasági érdekörök a XIX. század utolsó harmadában kiemelten kezelték a tanyák korszerűsítésének kérdését. Csak egy példát, illetve esetet hozunk fel ennek szemléltetésére: 1899 szeptemberében Mezőgazdasági Országos Kiállítást rendeztek az egyik legnagyobb tanyás városban, Szegeden. A kiállítás „sorsjátékán” első díjként egy mintatanya szerepelt. A tanya épülete korszerű, tetőfedése pala volt, a melléképületek magas szintű gazdálkodásra alkalmasak voltak. A hozzá rendelt 30 hold földterület lényegében korszerű lakás, korszerű és eredményes gazdálkodási lehetőségeket hordozott. Az agrárkormányzat és agrár-érdekképviselet gazdasági, társadalmi, kulturális megfontolások alapján javasolta a „mintatanya tömegesítését” (3. ábra).

3. ábra: Mintatanya a szegedi mezőgazdasági kiállítás katalógusából

A kérdéskör ma is napi jelleggel jelen van: a Szeged területéből önálló községgé, majd várossá vált Mórahalom 2016-ban is önkormányzati programként is

megfogalmazta és támogatja a megújuló energiát hasznosító, lényegében energetikai szempontból önálló mintatanyák kialakítását, hogy a tanyai gazdaság, életminőség a XXI. században is vonzó legyen az életformát természetes lehetőségként megélők számára.²

Az 1925-26-tól megfogalmazott Klebelsberg Kunó féle tanyasi iskolaépítési akció nemzetpolitikai, társadalompolitikai, oktatáspolitikai dimenziói mellett egyfajta új építési-minőségi mintát vitt tömegesen az alföldi tanyavilágba. A jó, minőségi anyagokból, magas szinten megépített, műszakilag korszerű iskolák (néhány típus volt) a pedagógus házaspár lakhatását és kiegészítő mezőgazdasági tevékenységének a lehetőségét is biztosították (4. ábra).

4. ábra. Kogutowicz-féle tanyasi iskolatípus

Az önkormányzatok 2000 négyszögöl területet voltak kötelesek biztosítani az iskola (iskolakert) és a pedagógus számára (tanítókert). A tanyasi, falusi iskolákban az oktatás és nevelés szerves részéért képezte a legalapvetőbb mezőgazdasági tevékenységek megismerése.

Az Alföldet formálisan 5 kilométeres körök rendszerében tekintették át az iskolai elérhetőség szempontjából. Ha távolabb éltek a gyermekek, akkor az

² Megújuló mintatanyák Mórahalmon. <http://ekozig.homokhat.hu/morahalom/pages/varos>

önkormányzatokat iskola építésére kötelezték. Az 1926-ban felállított Országos Népiskolai Építési Alap bázisán 1932-ig mintegy 5 ezer falusi, tanyasi iskola, illetve iskolai terem épült fel, került korszerűsítésre. Típustervek alapján történt az építés.

Az iskolafejlesztési, beruházási tevékenység mintegy 47,5 millió aranypengőbe került összesen. A befektetés a korszak legeredményesebb, hosszú távon a leghatékonyabb tevékenysége volt a korabeli magyar kormányzatnak.

Az egyes települések, az egyes iskolák megépítése önálló kérdéskört jelent. Kiskunfélegyháza húsz tanyasi iskola és 19 tanítói lakás megépítésére kapott finanszírozást. A pénz fele államsegély, a másik fele kölcsönként került a városhoz. Az iskolák felépültek, és a járulékos beruházások elkészültek, a korrupciót lényegében sikerült kiküszöbölni.

4. Szövetkezeti mintafalu a két világháború között

Ha valaki csak sztereotip módon tekint a könyvek címére, azt gondolhatja, hogy valami elírás történt, hiszen hogyan lehetne 1943-ban „szövetkezeti mintafalu” kategóriában önálló kötetet megjelentetni. A korszak és a könyv címe és jelzett tartalma látszólag „nem fér össze”, de csak látszólag. A magyar szövetkezeti mozgalom nem a szocializmus időszakának a szülötte, hanem a magyar vidéki modernizáció egyik szerves jelensége volt a XIX. század végétől, a XX. század első felében.

Ha csak a közvetlen előzményeket nézzük – s nem térünk ki a magyar szövetkezeti mozgalom teljes történeti, részben településtörténeti összefüggéseire – akkor azok 1938-ban gyökereznek. Ekkor vetődött fel a szövetkezeti mintafalu kialakításának gyakorlati kérdése.

A mintafalu céljaként a következőket fogalmazták meg:

- azon szövetkezeti létesítmények bemutatása, amelyek gyakorlati alkalmazásukkal elősegítik a falu anyagi és erkölcsi jólétének fokozását,
- az elméletben megfogalmazott elképzelések gyakorlati kipróbálása, az elképzelések ellenőrzése élő közegben,
- a mintaszerű gazdálkodás elősegítése,
- másutt is bemutatható legyen, hogy az „elmélet és a gyakorlat összekapcsolva” milyen eredményeket mutathat fel a falu életében.

A terv kivitelezésére 1938. szeptember 22-iki ülésén a Hangya Szövetkezeti Központ „Szövetkezeti Tanulmányalapot” létesített, hogy a szükséges tevékenységet, beruházásokat finanszírozni tudják. A Tanulmányalap választmányába a magyar társadalom különböző szegmenseinek képviselőit hívták meg (egyházi, gazdasági, politikai élet országos és megyei személyiségei), köztük meghívásra került és azt elfogadta Fodor Ferenc geográfus egyetemi tanár

is. (Fodor Ferenc dokumentáltan részt vett a munkálatok indításában, s a kivitelezés során is többször jelen volt a jegyzőkönyvek tanúsága szerint).

A Budapesthez közeli, Fejér megyei Tordast azért választották a „kísérlet helyszínének”, mert bonyolult vallási, társadalmi összetételű volt, s egyben jelentős problémákkal küzdött a mindennapi gazdálkodásban.

Az egész munka a falu történetének és adott helyzetének feltárásával kezdődött. Az eredeti adat-felvételezéstől a helyi gazdátársadalom meggyőzésén át a kiviteli tervek elkészítésén keresztül széles, s valódi társadalmi egyeztetések kertében indult meg, illetve folyt.

A település életének állandó kérdése volt a lakóházak építése. A község hagyományos lakóházai sem a helybeliek, sem pedig a felmérést végző szakemberek szerint nem igazán képviseltek népi jelleget és értéket. Ugyanakkor Budapest közelsége miatt a két világháború között megjelentek a „városi lakóház-utánpótlások”. Ezek a házak csak részben képviselték a modernitást a helyi környezetben, ugyanakkor jelentős erőforrásokat kötöttek le.

A nagy helyi kérdés az volt, hogy a helyi mezőgazdasági tevékenységhez, a helyi iparosoknak, a helyi intelligenciának milyen a modern lakóház iránti igénye, hogyan lehet úgy modernizálni a települést, hogy az megfeleljen lakó- és termelési funkciójának.

A Hangya létrehozta szövetkezeti mintagazdaságát a szövetkezeti mintafaluban. Nem nagy területen, de példát mutatott az okszerű és eredményes gazdálkodásra. A helyi gazdátársadalom nem minden tekintetben volt képes elszakadni a gazdálkodási hagyományoktól.

A tervezés második feladatát a megoldásra váró feladatok részletes, konkrét számbavétele jelentette. A helyzetfeltárás kiterjedt az általános községi, a népjóléti, a népművelődési a mezőgazdasági, a vagyoni és szövetkezeti feladatok teljes körű számbavételére, a helyi adottságok és erőforrások megfogalmazására.

A történeti fejlődés felvázolása, a beavatkozás előtti alaphelyzet szinte mindenre kiterjedő felmérése után a beavatkozási folyamat (Szövetkezeti munka – szövetkezeti mintafalu) programjának megvalósítására. A ma sokat emlegetett „helyi fejlesztés”, „helyi gazdaságfejlesztés”, a „falufejlesztés” szempontjából szinte ma is példa értékű lehet a program tudatos végrehajtása.

A községépítés – községcsépítés tekintetében a legegyszerűbb feladat a közlekedési feltételek megteremtése volt. Részben központi támogatással, részben helyi erőből sor került a Tordas – Martonvásár közötti makadámút megépítése, a balatoni-budapesti főútba való bekapcsolódás megteremtésére. A járdaépítés a község belső területét tette mindenkor tisztán, sár nélkül elérhetővé, használhatóvá.

A belterület „zöldítését” és pormentesítését ezernél több diófa ültetésével oldották meg. A községbe bevezető út, a község belső útjai, sőt a cigánytelep is (a cigányokat anyagi áldozatok vállalásával – a megye 855, a Hangya 2145 pengős hozzájárulásával - Bicskére kitelepítették a faluból, nem illettek bele a szövetkezeti mintába, a cigánytelepet lerombolták) rövid idő elteltével zöldbe

borult tavasztól ősziig. Lényegesen megváltozott így a község külső megjelenése, minden tekintetben egészségesebbé vált a község.

Felülről indított, de azonnal alulról továbbvitt társadalmi kezdeményezéseket (csoportképzéseket) indítottak el. A népjólét tudatos fokozásával, a közműveltség szintjének jelentős emelésével a helyi humántőke megerősítése volt az alapvető cél. At kívánták alakítani, szövetkezetesíteni kívánták a helyi mikro-társadalmat. Öntudatos és igényes gazdatársadalmat akartak formálni, s ebben lényegi szerepet tulajdonítottak a nőknek. A helyi egészségfejlesztés kiemelt szerepet kapott. Egészségházat, s az azzal egybeépített napközi otthont hoztak létre a nők munkába állásának az elősegítésére.

A település fejlesztése, a kiosztott házhelyek beépítése, a költségek csökkentése céljával a Hangya családi házak „alaptípus terveit” dolgoztatta ki a helyiek számára. A Hangya-házak korszerű anyagokból, hosszú távra épültek, de csak kis számban.

Nem csak a községre, a házakra, hanem a házak berendezésére is kiterjedt a figyelem, illetve a javasolt tervezés. A berendezési tárgyak (bútorok) célszerűsége a falusi háztartás modernizálását szolgálta.

A megvalósított szövetkezeti beruházások (mintatelep, mintamajor, mintagazdaság) jelentős mértékben kihatottak a helyi földművelés, állattenyésztés, baromfitenyésztés, a tollértékesítés, a méhészet és a háziipar eredményességének a javulására.

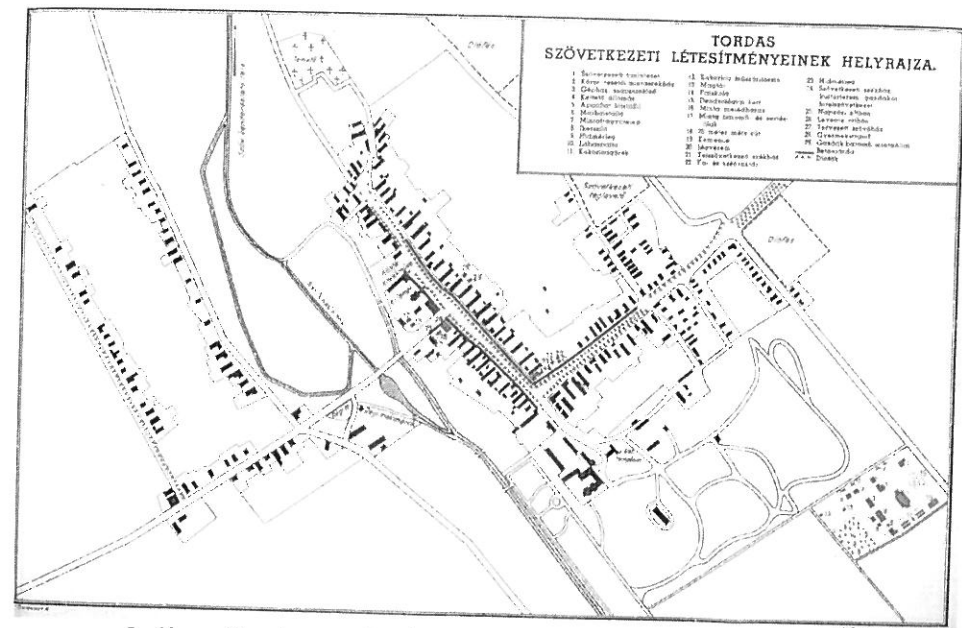
A szövetkezet – központi támogatással – jelentősen előre lépett Tordason a fogyasztási, az értékesítő és a termelőszövetkezeti ágak kiépítésében, az új szövetkezeti székház felépítésével a falu motorjává vált. A hitelszövetkezet és a tejszövetkezet megtette az első lépéseit.

Tordas szövetkezeti mintafaluként fogalmazódott meg, s vált is azzá a korabeli lakosok és szövetkezeti vezetők szerint, de különleges létesítmények is létrejöttek, amelyek nem feltétlenül válhatnak majd a későbbiekben általánossá.

5. Összegzés

Egy hosszabb korszak eltérő nagyságrendű és jelentőségű törekvéseit villantottuk fel. A „minta” kérdése mindegyikben jelen volt, vagyis az, hogy egy megfogalmazott célt, egy kategóriát hogyan lehet általánosabbá tenni. Az állam sikeresebb volt ebben a folyamatban, hiszen mind a népesség újratelepítési mintáját, mind pedig a tanyasi iskolák rendszerének kiépítését jelentős anyagi erőforrásokkal támogatta.

Tordas szövetkezeti mintafalu nem előzte meg korát, hanem a XX. század első fele vidéki magyar modernizálásának egy sajátos esetét, sikeres kísérletét képviselte. Nem a tordasiakon, s nem a HANGYA mozgalmon múltott, hogy nem válhatott a minta tömegesen példává. Az államszocialista időszak szövetkezeti mintafalvai más értékrend mellett formálódtak (5. ábra).

5. ábra: Tordas a szövetkezeti mintafalu szövetkezeti átépítése
Forrás: Wünsch F. 1943.

Irodalom

- A „HANGYA” Termelő-értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. A „HANGYA” saját kiadása. Budapest, 1923.
- ELEK P. etc. (A Pro Cristo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének Tagjai.) 1936: Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. Gróf Teleki Pál előszavával. Budapest, Sylvester Nyomda.
- FODOR F. 1940: Az elnemsodort falu (Tenke). Budapest, Athenaeum.
- FEL E. 1936: Kocs 1936-ban. Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem.
- JANÓ Á. 1963: Hajdúvid (Egy szocialista falu kialakulása). Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, No. 4.
- KISS I. 1941: A szociális vármegye. A Komáromvármegyei Közjóléti és Gazdasági Szövetkezet működése. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet.
- MAGYARI M. 2009: Tanyaközpontból szocialista falu. (Ebes a helyi sajtóban). In: Vidéki életmódváltozások a 20. században, pp. 119-132. Budapest, Budapest Főváros Levéltára.
- NÉMEDI D. 1985: A népi szociográfia, 1930-1937. Budapest Gondolat.
- SEEWAN G. 2016: A magyarországi németek története I. (A középkortól 1860-ig). Budapest, Argumentum Kiadó.
- SZABÓ D. 1919: Az elsodort falu. Budapest, Tálto Kiadó.
- Szegedi országos mezőgazdasági kiállítás. – Köztelek, 1899. december 23. 9. évf. 103-104. szám, pp. 1911-1931.

Tordas Értékmegőrző, Kulturális Egyesület. <http://www.tordas-ert.hu/>
Tordas Önkormányzat honlapja. <http://www.druss42.hu/tordas/>
WÜNSCHER F. 1937: Keresztény erkölcs és nemzeti gondolat a gazdasági életben.
Budapest, Hangya Újság Könyvtára.
WÜNSCHER F. 1940: Szervezett agrárértékesítés. Budapest, Csáthy Ferenc Rt.
WÜNSCHER F. 1943: Tordas, a Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu. Debrecen-
Budapest, Csáthy Ferenc.

GELEJ SZÁLLÁSKERTJEI A 18–20. SZÁZADBAN

ERÖSS GÁBOR

Threshing floors of Gelej in the 18–19th centuries

The 20th century Hungarian settlements usually undivided (with complex part of destination), but in the centuries before the split municipalities (specialized application sites are separated from each other in space) had the dominant role in the Carpathian Basin. Such internal divisions can be observed in the case of accommodation in cottages settlements, which were present study, threshing floors of the village of South-Borsod Gelej in the 18–20th century.

A megosztott települések egyik jellemző formája a szálláskertes, más néven *kétbeltelkű* település,¹ ahol a belső magban elhelyezkedő lakóudvaroktól elkülönülő gazdasági udvarok (*kert, szálláskert, ólaskert, akloskert, csűrőskert, szérűskert, szénáskert* stb.) a lakóövezet szélén, közelében, mindenesetre a belső határban, meg-megszakított övezetekben, egy vagy több szálláskertcsoportba tömörülve helyezkedtek el, utóbbi esetében olykor gyűrűszerűen körülölelve a lakótelepülést.

Az elmúlt évtizedek során a megosztottság eredeztetésében jelentős nézetkülönbségek alakultak ki. GYÖRFFY István, az alföldi kétbeltelkű településrend első kutatója szerint az itteni mezővárosok és falvak szálláskertjei az ősi, nomád állattartó népek téli szállásából alakultak ki. GYÖRFFY mindezzel együtt azt a következtetést is levonta, hogy szálláskertesség magyar specialitás, amelyhez hasonló nem található Európa más vidékein.²

Megállapításait a későbbiekben sokan magukévá tették, mások részben pontosították, részben kétségbe vonták: európai párhuzamok sokaságával igazolták, hogy a település-megosztottság nem kizárólagosan magyar sajátosság, de arra is rávilágított a kutatás, hogy a nomád eredeztetés mellett számolni kell a nyugat- és észak-magyarországi középkori kerített városok falon kívüli majorkertjeinek hatásával, az ezek nyújtotta minta átvételének lehetőségével.³ A szálláskertesség középkori létezését, vagyis a kizárólagos nomád eredeztetés teóriáját sem a feltárt középkori falvak, sem az írott források vizsgálata nem igazolta egyértelműen.⁴

¹ Egyéb elnevezések: kétbeltelkes, kertes, ólaskertes.

² GYÖRFFY, 1943. 51., 59., 82.

³ BÄRTH, 1997. 13–14.

⁴ ...Az ólaskertes települést nem lehet a nomád korszakból eredeztetni. Írott források alapján a XIII. század óta a XVI. század elejéig egyetlen félreérthetetlen adat sincs ilyen településről. De azért mégsem lehet mondani, hogy a település csak az újkorban jött volna létre. E típus a szarvasmarha-